Available online at http://jgu.garmian.edu.krd

Journal of University of Garmian

10.24271/jgu.2023.101010

كۆتوبەندی سیمانتیكی لەزمانی كوردیدا

بێستون حەسەن ئەحمەد، شوان محمد عبدالرحمن

بەشی زمانی كوردی ، كۆلێژی پەروەردە،زانكۆی سلێمانی

پوختەی

واتا یەكێكە لەو دیاردانەی كە گرنگییەكی زۆری لە ژیانی مرۆڤدا هەیە ، بەبەراورد لەگەڵ ئاستەكانی تری زمان زیاتر مەیلی گۆڕانی هەیە ، نەك تەنها لەگەڵ ئاستەكای زمان بەڵكو واتا دوانەیەكی دانەبڕاوە لەگەڵ زانستەكانی دیكەشدا، هەر زانستیك یاخود هەر شریتێكی دەنگی واتاكەی لێ داماڵرێت دەبێتە فۆرمێكی بۆش ،كەواتە واتا كرۆك و نرخی فۆرمەدەنگی و نوسراوەكان و تەنانەت هیماكانیش بێواتا هیچ بەهاو نرخێكیان نییە ، بۆیە ئەم توێژینەوەیە باسكردنێكە لەو كۆتوبەندە سیمانتیكییانەی لە زمانی كوردید هەن ، پێیوایە هیچ دەربڕینێكی دەنگی نییە، كە كۆتوبەندی سێمانتیكی لەسەرنەبێت. واتە دەربڕینەكان هەرەمەكی ئاراستەی بەرامبەرناكرێن، بەڵكو هەموویان بەهۆی كۆتوبەندكردنیانەوە سنوری دەربڕینەكانیان دیاریكراوە ،بەڵام كۆتوبەندەكان رێژەییە ،هۆكاری زۆرو كەمی رێژەكەش هـ زۆرن بۆ ئەوەی (كەرەستەیەك بەدوای كەرەستەیەكی) دیكە بێت یاخود بە پێچەوانەوە، هۆكارەكانیش بریتین لە (تواناشكاندنەوەی كەرەستەكە بەسەر كەرەستەكەی بەدوایەكداهاتووەكەی یاخود بەپیچەوانەوە ، پێچەوانە نەبوونی سەرجەم نیشانەواتاییەكان ، زانیاریی فەرهەنگی ئاوەزی ، كلتور و دابونەریت ، ئاین ، مێژووی بەكارهینانی كەرەستەكە ، بەكارهێنانی كەرەستەكان بەو قەبارەو شێوانە ، بوونی جیاوازی سیفاتێك لەیەك كەرەستەدا...هتد) بۆیە لێكۆڵینەوەكە لەدواتردا سەرجەم كۆتوبەندەكان بەپێی جۆری پێكەوەهتنەكان دەخاتەڕوو، ئەو كۆتوبەندانەش دەخاتەڕوو كە بۆچی بەدوایەكداهاتنی كەرەستەیەك لەگەڵ كەرەستەیەكی دیكەدا دروستنییە.

Article Info

Received: November, 2022

Revised: January, 2023

Accepted: April, 2023

Keywords

سیمانتیك،كۆتوبەندی سیمانتیكی، دەربڕینە ئازادەكان، دەربڕینەچەسپاوەكان، كۆمەڵەوشەوپێكەوەهاتن

Corresponding Author

پێشەكی

ناونیشانی لێكۆڵینەوەكە

ناونیشانی لێكۆڵینەوەكە بریتییە لە : (كۆتوبەندی سیمانتیكی لە زمانی كوردیدا) هەوڵدانێكە بۆ شیكردنەوەو خستنەڕووی ئەو كۆتوبەندانەی كە وادەكات(وشەوفریزێك)بەدوای یەكدابێن یاخود بەپێچەواوەوە.

رێبازی لێكۆڵینەوەكە

لەم توێژینەوەیە رێبازی (وەسفی – شیكاری) گیراوەتەبەر بەپشت بەستن بەم رێبازە هەوڵدراوە پەیوەندی نێوان وشەوفرێزەكان لەگەڵ یەكتردا و هۆكارەكانی هاوڕێیەتیكردنیان بخاتەڕوو،

سنوری لێكۆڵینەوەكەوكەرەستەكانی

سنوری لێكۆڵینەوەكە شیكردنەوە خستنەڕووی كۆتوبەندی پێكەوەهاتنەكانە لە چێوەی (دەربڕینەچەسپاوەكاندا) هاوكات لەگەڵ دەربڕینەچەسپاوەكاندا باسێك لە دەربڕینەئازادەكان وكۆتوبەندەكانیشیان دەكات. كەرەستە و نموونەكان لە (زمانی كوردی – دیالێكتی ناوەڕاست) وە وەرگیراون.

ئامانجی لێكۆڵینەوەكە

ئامانج لەم لێكۆڵینەوەیە ئاشناكردن و پیشاندانی كۆتوبەندی پێكەوهاتنەكانن، خستنەڕووی رێژەی كۆتوبەندەكان و لێكەوتەكانی شكاندنی كۆتوبەندەكان.

گرفتی لێكۆڵینەوەكە

فراوانی سنوری بابەتەكە ، هەروەها رونكردنەوەی سەرجەم كۆتوبەندی پێكەوەهاتنەكان یاخود پێكەوەنەهاتنەكان هەروا ئاسان نەبوو.

پەیپێنەبردنی هۆکارەکانی بەدوایەکداهاتن یاخود بەدوایەکدانەهاتنی هەندێك لە وشەو فرێزەکان.

ناوەرۆکی بابەتەکە

ناوەرۆکی بابەتەکە لە پێشەکی و دووبەش پێکدێت لەگەڵ ئەنجام و لیستی سەرچاوەکان.

بەشی یەکەم : بریتییە لە پێناسەکردنی کۆتوبەندی سیمانتیکی و کۆتوبەندی پێکەوهاتنەکان لەدەربڕینە ئازادەکاندا، کۆمەڵەوشەوپێکەوەهاتن.

بەشی دووەم : باس لە کۆمەڵەوشەوپێکەوەهاتن کراوە، بەتایبەتی لە سنوری دروستەی فرێزدا ، کە کۆتوبەندی سیمانتیکی زیاتر لەم بوارەدا ڕەنگدەدانەوە ،هەر کۆمەڵەوشەیەکیش لە دروستەی فرێزدا کۆتوبەندی پێکەوهاتن و پێکەوەنەهاتنیان خراوەتەڕوو.

بەشی یەکەم

1/1) کۆتوبەندی سێمانتیکیی لە دەربڕینەکاندا (Semantic Constraints)

پێش ئەوەی باسی دەربڕینە ئازاد و چەسپاوەکان بەتایبەت کۆمەڵەوشە بکەین، لێکۆڵینەوەکە بە پێویستی دەزانێت ئاماژەیەک بە زانیاری فەرهەنگی ئاوەزی (Mental Lexicon) بکات ، کە تێیدا (زۆرینەی زانیاریی کەرەستەکان لەناویدا هەڵگیراون ئەویش بە هەڵگرتنی نیشانەواتاییەکان وەك جیاکردنەوەی توخم ورەگەز ، هەندێکیشیان لەسینتاکسدا زیاتر ڕوندەبنەوە) (مەعروف ، 2020 ،7)لێکۆلینەوەکە پێیوایەهەموو دەربڕینەکان کە کۆتوبەندیان لەسەرە هەروەها ڕێژەی کۆتوبەندەکانیش پەیوەستە بە زانیارییە فەرهەنگییە ئاوەزییەکانی تاکەوە، ئەوە زانیارییە فەرهەنگییەکانە ڕێگا بەپێکەوەهاتنەکان دەدەن یاخود بەپێچەوانەوە ، لێکۆڵینەوەکە پێیوایە هیچ دەربڕاوێکی دەنگیی یان نوسراو بەبێ کۆتوبەندی سێمانتیکیی دروستەیەکی واتادروست نییە، بۆیە لێکۆڵینەوەکە هەوڵدەدات پێناسەی کۆتوبەندی سێمانتیکیی و دواتر پیشاندانی ئەو کۆتوبەندانە لە دەربڕینە ئازاد و چەسپاوەکاندا بکات، هەروەها ئاماژە بە شکاندنی کۆتوبەندەکان و لێکەوتەکانی بکات.

1. کۆتوبەندی سێمانتیکیی: بریتییە لەو پەیوەندییەی لە نێوان دوو پارچەی دەربڕاو یان زیاتردا هەیە، پارچەیە لە دەربڕینەکە کۆتوبەنددەکرێت لە لایەن پارچەکەی ترەوە، یان بە شێوەیەکی تر، ئەو پەیوەندییە واتاییە توندوتۆڵەیە لە نێوان کەرەستەکانی دەربڕینێکدا هەیە و بۆتە هۆکاری گرێدانی کەرەستەکان بە شێوەیەکی واتادروست (Oden، 1987، 28).

2. احمد مەداس پێیوایە: کۆتی سێمانتیکی بریتییە لە دژیەکنەبوونی کەرەستە دەربڕاوەکان لەگەڵ یەکتر لە ڕووی واتاوە، بۆ ئەوەی (واتا نادروستی) نەیەتەئاراوە (سەعید، 2014، 14).

توێژینەوەکە پێوایە: کۆتوبەندی سێمانتیکیی بریتییە لەو بەربەستە واتاییەی کە وادەکات وشە و فرێزەکان بەدروستی بەدوای یەکدابێن،یاخود بەپێچەوانەوە.

2/1)پێکەوەهاتنی ئازاد:

فەرهەنگی هەرزمانێک ژمارەیەکی زۆر لە وشەی جۆراوجۆری تێدایە، هەم لە ڕووی فۆرمەوە هەم لە ڕووی واتاوە، خستنەپاڵیەکی دانە فەرهەنگییەکانی زمان هەڕەمەکیی نییە، بەڵکو سێستماتیکیی زمان بەم کارە هەڵدەستێت، ئەگەر وانەبوو خستنەپاڵیەکی کەرەستەکانی زمان لە ڕیزکردنێکی ئاسۆییدا هەندێجار نادروستیی واتایی، یان کەموکورتی واتایی لێدەکەوێتەوە. هەندێك لە دانە فەرهەنگییەکان (Lexical Items) لە دەربڕینەکاندا ئازادن، کۆتوبەندێکی بەهێزیان (Strong Constraints) لەسەر نییە، بەڵام ئەمە واتای ئەوە نییە ئەم کەرەستانە لە هەرکوێ بیانەوێت بێن و واتادارببن، بەڵکو ئازادییەکەیان سنووردارە (Restricted freedom) و خاڵی کۆتایی هەیە، بەڵام بە بەراورد بە دەربڕینە چەسپاوەکان (Fixed Expressions)ئازادییەکی تەواویان هەیە، هۆکاری سەرەکیی ئەم ئازادییەیش بۆ کەرەستەکانی پێش و دوای خۆی دەگەڕێتەوە، کە واتای فەرهەنگیی کەرەستەکانی دراوسێی ڕاستەوانەیە لەگەڵ ئەو دانە فەرهەنگییەی کە ئازادانە دێت و دەتوانرێت لابردن و لەجێدانانی بۆ بکرێت. لەبەرئەوەی لە فەرهەنگدا چۆن تۆمارکراوە لە ڕیزکردنی ئاسۆییشدا بە هەمان واتا هاتووە. بڕوانە (1):

1-من گۆشتەکەم <u>خوارد/ برژان/ کڕی/ فرۆشت/ کوڵاند/بڕی /بەخشی /وەرگرت/برد/ شۆردەوە /سوورکردەوە /وردکرد</u>.

دەتوانین چەندین نموونەی تر هاوشێوەی ئەم نموونانەی سەرەوە دابڕێژین، چونکە بکەری ڕستەکە (+زیندوو،+عاقڵ،+پێگەیشتوو،+دەسەڵاتشکاندنەوە)یە، بێگومان بکەری ڕستەکە دەبێت سیفاتی (زیندوویی و عاقڵیی و پێگەیشتوو و دەسەڵاشکاندنەوەی تێدابێت، ئینجا واتاگونجاو دەبێت و پێکەوەهاتنی ئازاد دێتەئاراوە. با لێرەدا یەکێك لە سیفاتەکانی بکەر (-) بێت دواتر نموونەکانی سەرەوە بنوسینەوە، ئەوکات دەردەکەوێت کە واتانادروستیی دێتەئاراوە و ئازادییەکە بەرتەسکدەبێتەوە. بڕوانە (2):

2- أ. * منداڵە ساواکە گۆشتەکەی کوڵاند. (- پێگەیشتوو، - دەسەڵات)

ب . * منداڵە ساواکە گۆشتەکەی خوارد. (- پێگەیشتوو وەکو نەبوونی ددان)

ب . * منداڵە ساواکە گۆشتەکەی بەخشی. (-پێگەیشتوو وەکو جیانەکردنەوەی خێر و شەڕ و قسەنەکرن)

ت . * منداڵە ساواکە گۆشتەکەی برد. (- پێگەیشتوو وەکو پێنەگەیشتی دەست و قاچ)

ج . * منداڵە ساواکە گۆشتەکەی وردکرد. (- پێگەیشتوو وەکو ژیری و جەستە)

چ . * منداڵە ساواکە گۆشتەکەی سوورکردەوە. (- پێگەیشتوو وەکو ژیری و جەستە)

لە نموونەکانی (2)دا (منداڵی ساوا) ئەگەرچی زیندووە، بەڵام ناکامڵە لە رووی پێگەیشتوویی و جەستە و ژیرییەوە، بۆیە ناڕاستی واتایی دێتەئاراوە.

لە نموونەی (2)دا، ئەگەر وشەی (ساوا) لە تەنیشتی (منداڵ) نەبایە، ئەوە لە نموونەکاندا نەگونجانی واتایی لێنەدەکەوتەوە، چونکە (ساوایی) = (-پێگەیشتوو لە جەستە و -ژیری). ئەم سیفاتانەی (ساوایی) کۆتوبەندێک دروستدەکات کە رێگەنادات هیچ یەکێک لە نموونەکانی (2) واتاگونجاوبن. بە لابردنی (ساوا) هەموو کۆتوبەندەکان لێکدەترازێن، چونکە مەرج نییە هەموو منداڵێک نەتوانێت (گۆشت سووربکاتەوە ، ببرژێنێت، ببەخشێت، بکوڵێنێت، وردبکات و... هتد). ئەوەی لە نموونەکانی (2) باسکرا ئەو کۆتوبەندانە بوو لەسەر بکەر، بێگومان لە رستە کارتێپەڕەکاندا پێویستە (بەرکار)یش فەرامۆشنەکرێت، چونکە ئەویش دەبێت هەمان ئەو سیفاتانەی تێدابێت کە بکەر توانای شکاندنەوەی دەسەڵاتی بەسەردا هەبێت و ڕاستەوانە بێت لەگەڵ بکەر و کرداردا. بڕوانە (3):

3 - أ. ئازاد گۆشتەکەی وردکرد.

ب . * ئازاد گۆشتەکەی کرد بە خانوو.

لە نموونەی (3- ا) ئازاد، توانا و دەسەڵاتی هەیە گۆشت وردبکات، (گۆشت)یش دەبێت توانای (وردبوون)ی هەبێت، ئینجا واتاگونجاو دەبێت. لە نموونەی (3- ب) ئەگەرچی (ئازاد) توانای دروستکردنی خانووی هەیە، بەڵام (گۆشت) توانای ئەوەی نییە کە (لە دروستکردنی خانوو)دا بەکاربهێنرێت، بۆیە ناردوستیی واتایی لێدەکەوێتەوە. لەبەرئەوە ئەو دەربڕینانەی کە لە لایەن قسەکەرەوە دەدرکێنرێت، لە رووی کۆتوبەندکردنەوە لە یەکتر جیاوازە، هەندێک لە دەربڕینەکان(لەیەک لاوە کۆتوبەندیان) لەسەرە هەندێکی تریان لە (دوو لاوە یان زیاتر) کۆتوبەندیان لەسەرە. بڕوانە هێڵکاریی (1) کە دەردەکەوێت پێکەوەهاتنەکان زیاتر لەسەر بوونی سیفاتەکانی کەرەستەکان وەستاوە ئەگەر هەر سیفاتێك لە کەرەستەیەکی سینتاکسیی نەبوو بە پێچەوانەوە بدرێتەپاڵی ئەوە نەگونجانی واتایی لێدەکەوێتەوە.

هێڵکاریی(1)

شکاندنی کۆتوبەندەکان

ا- منداڵەکە گۆشتەکەی کوڵاند.

ب- * منداڵە ساواکە گۆشتەکەی کوڵاند.

شکاندنی کۆتوبەندەکان بەهۆی زیادکردنی (ساوا) (+بێدەسەڵات) کۆتشکاندنی یەکلایەنیی

ج- * ئۆتۆمبێلەکە دەرگاکەی خوارد.

شکاندنی کۆتوبەندەکان بەهۆی (- خواردن) کۆتشکاندن لە دوو لاوە

شکاندنی کۆتوبەندەکان بەهۆی (-زیندوو، -توانای خواردن)

لە هێڵکاریی (1)دا دەبینین کۆتوبەندەکان جیاوازن، لە (أ) هیچ شکاندنێکی کۆتوبەندێك نابینریت، بەڵام لە (ب)دا بەهۆی زیادکردنی کەرەستەیەك شکاندنی کۆتوبەند دروستبووە، چونکە (ساوا = -دەسەلات) (کوڵاندن) پێویستە (بکەر)ەکەی (+دەسەڵاتشکاندنەوە) بێت. لە رستەی (ج)دا نەگونجانی واتایی بەهۆی (دوو کەرەستەوە) دروستبووە، چونکە نە (ئۆتۆمبێل) دەسەڵاتی خواردنی هەیە، نە (دەرگا)یش رێگەپێدراوە بۆ خواردن. ئەوەی پێویستە بگوترێت، هەندێك جار کۆتوبەندەکان بەهۆی (زیادکردن و کەمکردن)ی کەرەستەکانەوە دەشکێنرێن .

(3/1 کۆمەڵەوشە و پێکەوەهاتن/collocation:

(collocation) لە بنەڕەتدا وشەیەکی لاتینییە و لە دوو بەش پێکدێت ئەویش (com) بە واتای (لەگەڵ یەکتر، پێکەوە) و (Locate) بە واتای (دانان). بە لێکدانی هەر دوو وشەکە بە واتای (لەگەڵیەکداهاتن) دێت (بابان، 2019، 181). بۆ یەکەم جار (Bacon) لە ساڵی (1627) زاراوەی کۆمەڵەوشەی collocationی بە واتای پێکەوەهاتنەوە لە کتێبی (مێژووی سروشتیی) بەکارهێناوە، بەڵام ئەم بەکارهێنانە پەیوەندیی بەزانستی زمانەوە نەبووە. دواتر لە ساڵی (1931) (پاڵمەر) بەکاریهێناوە وەکو ئاماژەدان بە یەکەکانی وشەکان کە تێکەڵاون. دواتر (Harris) لە ساڵی (1750) ئەو وشەیەی بە واتا زمانەوانییەکەیەوە بەکارهێناوە و هێناویتەناوانەوە (ئەحمەد، 2012، 59). دواتر ئەم زاراوەیە لە لایەن زانای بەناوبانگی ئینگلیزیی بۆ یەکەم جار لە لایەن (جون روبرت فێرس) لە بواری زمانەوانییدا بەکارهێنراوە. لە زمانی عەرەبییشدا گەلێک زاراوەی وەکو (ارتصاف، التلازم، تتابع، المصاحبه) بۆ

بەکارهێنراوە. لە زمانی کوردییشدا هەندێك زاراوەی وەکو (پێکەوەهاتن، هاورێیەتیی، کۆتی پێکەوەهاتن، کۆمەڵەوشە و پێکەوەهاتن)ی بۆ دانراوە (بابان، 2019، 181). پێکەوەهاتنەکانیش هەروا لەخۆوە نیین، بەڵکو (لەسەر بناغەی فەرهەنگی ئاوەزیی (mental lexicon) قسەکەر و گوێگری زمانەکەیە کە دەزانێت ئەو دوو وشەیە یان ئەو چەند وشەیە بۆ یەکتری دەگەڕێنەوە، هەموو کۆمەڵەوشەیەکیش ڕەنگدانەوە و دنیابینیی و کولتوور و فەرهەنگی ئاخێوەرانی زمانەکەیە) (مەحویی و ئەوانی تر، 2010، 165). لێرەدا ئەوەمان بۆ ڕوندەبێتەوە مەرج نییە کۆمەڵەوشەی زمانەکان و نەتەوەکان وەکو یەکتر بن، بەڵکو لەناو خودی زمانێکیشدا لە ناوچەیەکەوە بۆ ناوچەیەکی تر جیاوازیی تێدایە، چونکە هەندێك پێکەوەهاتن تایبەتە بە ناوچە و دیالێکتێکی دیاریکراو، لە ناوچە و دیالێکتێکی تر نامۆیە. هەروەها بۆچوونی جیاوازیش هەیە لەسەر کۆمەڵەوشە (collocation) یەکێکە لەو بابەتانەی کە زانایانی بواری زمان بیروبۆچونی جیاوازیان لەسەری هەیە، هەندێکیان پێیانوایە کۆمەڵەوشە تەنها ئەو وشانە دەگرێتەوە کە پێکەوەهاتنێکی زگماکییان (Lnnate) هەیە، وەکو (چەکوش و بزمار)، بەڵام هەندێک لە زانایانی بواری زمان پەیوەندیی نێوان وشەکان بەو شێوەیە نابینن، بەڵکو پێیانوایە وشەکان دەشێت لەگەڵ وشەی تردا بێن، بەڵام ئەم پێکەوەهاتنەیش ڕێژەییە، نابێت ڕێژەکە هێندە زۆربێت بچێتە چوارچێوەی (دەربڕینی ئازاد)ەوە. لێکۆڵینەوەکە بە پێویستی دەزانێت کە بۆچوونی زانایانی بواری زمان و پێناسەیان بۆ کۆمەڵەوشە بخاتەڕوو:

1. جون ڕۆبرت فێرس firth: (1957) پێیوایە کۆمەڵەوشە بەهۆی ئاستی سینتاگماتیکی وشەکانەوەیە دەبنە ڕەگەزێک بۆ یەکتر، بە هاتنی وشەیەکیان هاوڕێ وشەکەی ترمان دێتەوەیاد، چونکە پێیوایە پەیوەندییەکی هاورێیەتیی پتەو لە نێوان هەندێك وشە لەگەڵ یەکتردا هەیە (yuanwen lu , 2017 ,23).

2. /Haliday/ و /Hassan/ (1976) کۆمەڵەوشە وشەیەکی ترە لە ئەنجامی پێکەوەهاتنی وشە فەرهەنگییەکانەوە دەستدەکەوێت، کە پەیوەندییان پێکەوە هەیە، بە مەرجێک لە هەمان ژینگەدا بن. ئەو دوو زانایە پێیانوایە (پەیوەندیی لۆژیکیی Chosive) لە نێوان جووتەوشەیەکی زماندا هەبێت، ئەگەر ئەو جووتەوشەیە پەیوەندییان پێکەوە هەبێت ئەوا ئەو جووتەوشانە پێیاندەڵێن کۆمەڵەوشە (ئەحمەد، 2012، 62).

بەپێی ئەم پێناسەیە بێت پێوەندی لە نێوان دوو وشەدا دەبێتە هۆکاری دروستبوونی کۆمەڵەوشە، ڕەنگە وشەیەکی فەرهەنگیی هەبێت پێوەندی لۆژیکیی لەگەڵ وشەیەک زیاتر هەبێت، واتە مەرج نییە وشەیەک بەشداریی لە دروستکردنی یەک کۆمەڵەوشەدا بکات. بڕوانە (4):

4 . >پزیشک و نەخۆش<، >پزیشک و دەرمان <، > پزیشک و نەخۆشخانە<

3. /Lyons / (1996) ڕەنگە ڕستەکان لە ڕووی ڕێزمانییەوە بە باشیی پێکهاتبن، بەڵام لە ڕووی وتاوە نادروست بن، ئەگەر بەدوایەکداهاتنی وشەکان هەڕەمەکیی (Arbitrariness) بێت. هەروەها پێیوایە لێکسیمەکان زۆر جیاوازن سەبارەت بەو ئازادییەی کە لەگەڵ لێکسیمەکانی هاوڕێی دێت، هەندێك لێکسم هەیە تەنها لەگەڵ یەک لێکسیمی هاوڕێی دێت و چاوەڕوانکراوە (Yuan Wen - Lu, 2017 , 15).

4. / Hausman/ (1984) پێیوایە کۆمەڵەوشەکان پێکەوەگرتنی دوبارەبوونەوەی دوو توخمی زمانیین، کە توانای پێکەوەگرتنێکی سنوورداریان هەیە، یەکێک لە توخمەکانی (کۆمەڵەوشە)ەکە پێیدەگوترێت (بنەما) واتا ئاساییەکەی خۆی دەهێڵێتەوە (Auto semantic Word) لە کاتێکدا ئەوی تریان وابەستەی بنەمایە (Synsemantic Words). بەپێی ئەم پێناسەیە کۆڵۆکەیشنەکان وەکو (دەستەواژەی وشەیی) سەیردەکرێن (Ahmad , 2011,9). بڕوانە (4):

4- أ. >چاو و بینین<

ب . >گوێ و بیستن<

پ . >لوت و بۆنکردن<

لە نموونەکانی (4)دا (چاو، لوت، گوێ) بنەمان و وشە بەدواهاتووەکانی وابەستەی بنەمان، هۆکارەکەیشی ئەوەیە کاتێک بنەما بوونی نەبێت، وشەی دواتر هیچ گرنگییەکی نابێت، چونکە هەتا (چاو نەبێت بینین نابێت، هەتا گوێ نەبێت بیستن نابیت، هەتا لوت نەبێت بۆنکردن نابێت).

5.Senclar : (1991) پێکەوەهاتنی دوو وشەیە یان زیاتر لەناو فەزای کورتدا . لەناو دەقێکدا (Jaff , 2013 , 2).

6.(مەحویی و ئەوانی تر، 2010، 167): کۆمەڵەوشە زاراوەیەکە بۆ ئەو وشە و دەربڕراوانە بەکاردێت کە هاوڕێیەتییکردن و پێکەوەهاتنیان چەسپاو و سنووردارە، لە نێوان دوو وشەی فەرهەنگیی زیاتر لە هەمان پۆلەڕەگەز یان لە پۆلەڕەگەزی جیاوازتر، هەریەک لەو وشانە بەشدارییەکی سیمانتیکیی جیای تێدادەکەن، پەیوەندییەکەیان لایەنی سیمانتیکیی و سینتاکسیی دەگرێتەوە، ناتوانرێت وشەیەک لەبریی ئەو وشەیە دابنرێت. بڕوانە (5):

5.>خۆخواردنەوە<

*> خۆم خوارد<

* >خۆت خوارد<

7. (عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2009، 74): کۆمەڵەوشە و پێکەوەهاتنی بە (هاوڕێیەتیی) ناوبردووە، پێیوایە هاوڕێیەتیی واتە پەیوەندیی ئاسایی وشەیەک بە هەندێك وشەی تر، لەناو ڕستەدا

هەندێك دەستوور و یاسا هەیە لەسەری ڕێککەوتوون لە بەکارهێنانی وشەکاندا.

8. فەرهاد تۆفیق: کۆمەڵەوشەی ناوناوە (هاوڕێیەتی) وا پێناسەیکردووە بریتییە لە پێکەوەهاتنی لێکسیمەکان بە یەکەوە، پێیوایە ئەم پەیوەندییانە ئاسۆیین، زیاتر لە نێوان دوو فرێز یان دوو وشە ڕوودەدات و ئەمەیش لە ئەنجامی زۆربەکارهێنانی ئەم دوو وشە و فرێزانە بە یەکەوە، ڕێککەوتنی کۆمەڵایەتی لەسەر نیشانە واتاییەکانیان (حەسەن، 2009، 33).

9. دیڤید کریستاڵ Cristal: پێیوایە کۆمەڵەوشە زاراوەیەکە لە زانستی فەرهەنگسازییدا لە لایەن هەندێك زمانەوان بەکاردێت بۆ ئاماژەکردنە بۆ دەرکەوتنی ئاسایی تاکەوشەکان (بابان، 2019، 18).

توێژینەوەکە پێیوایە کۆمەڵەوشەوپێکەوەهاتن بریتییە لە پێکەوەهاتنی ئەو کەرەستەزمانییانەی کە مەیلی پێکەوەهاتن وهاوڕێیەتی کردنیان لەگەڵ یەکتردا هەیە.

بەشی دووەم

1/2) کۆمەڵەوشە لە ڕووی دروستەوە.

کۆمەڵەوشە لە ڕووی دروستەوە وەکو هەر کەرەستەیەکی لێکدراوی زمان زیاتر لە وشەیەک پێکدێت، چونکە ئێمە کە باسی بەدوایەکداهاتن دەکەین، کەواتە زیاتر لە کەرەستەیەکمان هەیە، یەکێک لە کەرەستەکان باڵادەستە بەسەر کەرەستەکەی تردا، بۆ ئەوەی واتاکەی سنوورداربکات. گومانی تێدا نییە کە فەرهەنگی ئاوەزیی (Mental Lexicon) هۆکاری یەکەمە بۆ ئەوەی بە دروستیی کەرەستەکان زمان بخرێنە هاونشینی یەک. لێکۆڵینەوەکە دروستەی کۆمەڵەوشەی بۆ دوو جۆر پۆلێنکردووە، ئەو کۆتوبەندانە دەخاتەڕوو کە لە کۆمەڵەوشەدا هەیە.

1. کۆمەڵەوشەی فەرهەنگیی
2. کۆمەڵە وشەی ڕێزمانیی

لێکۆڵینەکەکە تێڕوانینی بۆ کۆمەڵەوشە لە چوارچێوەی دروستەی فرێزدایە، لە فەرهەنگدا بێت یان لە ڕستەدا، دەکرێت ئەو پرسیارەمان ڕووبەڕووببێتەوە، ئایا هەموو فرێزێک کۆمەڵەوشەیە؟

بێگومان نەخێر، چونکە فرێز دەتوانێت لە وشەیەکی سادە پێکهاتبێت، یان ئەو فرێزانەی کە بوونەتە لێکسیمێکی سەربەخۆ ناتوانرێت بڵێین دەچێتە چوارچێوەی کۆمەڵەوشەوە، ئەگەر چی ناسادەیش بن. بڕوانە (6):

6- (دەبۆکە/،/ بەریدەکە/، /مزگەوتی گەورە/،/ ئاوە تەقیوەکە)

لێکۆڵینەوەکە زیاتر تیشکدەخاتەسەر ئەو فرێزانەی کە کۆتوبەندی زیاتریان لەسەرە، جا کۆمەڵەوشەکە لە فەرهەنگدا بێت یان لە ڕستەدا، مەرجیش نییە لێکۆڵینەوەکە سەرجەم ئەو فرێزانەی کە دروستەی کۆمەڵەوشەیان هەیە بخاتەڕوو، چونکە هەندێک دروستەی کۆمەڵەوشە هەیە ناتوانرێت کۆتوبەندەکانی بخرێنەڕوو، مەگەر بۆ ڕەگ و ڕەچەڵەکی وشەکان بگەڕێینەوە، ئەمیش کاری لێکۆڵینەوەکە نییە.

1/1/2/ فرێزە پێشناوییەکان:

ئاشکرایە فەرهەنگی هەر نەتەوەیەک لە ژمارەیەکی زۆر وشە پێکدێت، هەموو وشەکانیش مەرج نییە سادە بن، بەڵکو ژمارەیەکی زۆر لە وشەکان ناسادەن، بەهۆی پرۆسە مۆرفۆلۆژییەکانەوە دروستبوون، پێشناوەکانیش بەدەر نیین لەم پرۆسەی هەڵگواستنە (Dervation) بە مەبەستی دەوڵەمەندیی فەرهەنگی زمان، بەڵام ئەوەی لێکۆڵینەوەکە بە گرنگی دەزانێت ئەوەیە لە ئاستی ڕستەدا هەموو پێشناوەکان توانای بەشداریکردنیان هەیە، بەڵام لە ئاستی دروستکردنی وشەدا بەرێژەیەکی زۆر پێشناوەکانی (بە، بۆ، لە، بێ) توانای بەشداریکردنیان هەیە. لێکۆڵینەوەکە بە پێویستی دەزانێت ئەوە بخاتەڕوو کە پێشناوەکانی (بۆ، لە) ئاستی بەشداریکردنیان لە دروستکردنی وشەی نوێ بۆ ناو فەرهەنگ زۆر زۆر لاوازە، تەنانەت دروستبوونی ئەو وشانەی لە لایەن ئەم دوو پێشناوەوە دروستدەبن ژمارەیان هێندە کەمە لێکۆڵینەوەکە بە پێویستی نازانێت بیانخاتەڕوو، بەڵام پێشناوەکانی (بە، بێ) لە دروستکردنی وشە بۆ ناو فەرهەنگ زۆر چالاکن. ئەوەی گرنگە لێرەدا ئەوەیە سەرجەم ئەو وشانەی کە بەهۆی (پێشناو + کەتیگۆریی جیاواز) لە ئاستی مۆرفۆلۆژیی وشە دەکەنە ناو فەرهەنگەوە هەموویان (+ئاوەڵناو)ن، بە پێچەوانەی (پێشناوەکان + کەتیگۆریی) لە ڕستەدا کە هەموویان (واتای ئاوەڵکرداریيان) دەگەیاند. بڕوانە (7)

7-أ- بە + ناوی واتایی = ئاوەڵناو بە+هێز = بەهێز ئاوەڵناو

ب- بێ+ناوی واتایی = ئاوەڵناو بێ+هێز = بێهێز

پ- بە+ناو = ئاوەڵناو بە+جەرگ = بەجەرگ ئاوەڵناو

ت- بێ+ناو = ئاوەڵناو بێ+دڵ = بێدڵ

پێشناوەکانی (بە، بێ) لەگەڵ ناوەکان کە دێن و ئاوەڵناو دروستدەکەن هەموو کات واتای (+پۆزەتیف) و (+نێگەتیف) دەگەیەنن. کەواتە ئەو فرێزە پێشناوییانەی لە پێشگری (بە+کەتیگۆرییەک) پێکدێن سەرجەمیان واتای (+پۆزەتیف) دەگەیەنن. بڕوانە (8):

8 -أ- پیاوی بەهێز ـ (+پۆزەتیفی لە ڕووی هێزی جەستە و لەشولارەوە، لە ڕووی مەعنەویاتەوە)

ب- بەردی بەهێز ـ (+پۆزەتیڤی و بەهێزیی لە ڕووی پێکهاتە و نەشکاندنەوە)

پ- بای بەهێز ـ (+پۆزەتیڤی و بەهێزیی لە ڕووی خێراییەوە)

ت- کارەبای بەهێز ـ (+پۆزەتیڤی و بەهێزیی لە ڕووی ڤۆڵتیەوە)

ج- بارهەڵگری بەهێز ـ (+پۆزەتیڤی و بەهێزیی لە ڕووی هەڵگرتنی شتەوە)

کەواتە سەرجەم ئەو ئاوەڵناوانەی کە دروستبوون بەهۆی (بە+جۆرە جیاوازەکانی کەتیگۆریی)ەوە واتای (+پۆزەتیڤ) دەگەیەن، هەریەک لە بوارێکی جیاوازدا.

بە پێچەوانەیشەوە سەرجەم ئەو ئاوەڵناوانەی کە بەهۆی (بێ+کەتیگۆریی جیاواز) دروستدەبن، واتای (-نەرێنیی) دەگەیەنن لەو سیفاتەدا. بڕوانە (9):

9-أ- پیاوی بێهێز ـ (+نێگەتیڤی لە ڕووی هێزی جەستە و لەشولار، لە ڕووی مەعنەویاتەوە)

ب-> ئاردی بێهێز< ــ (+نێگەتیڤی لە ڕووی نەکردنی بە نان)

پ- >زۆپای بێهێز< ـ (+نێگەتیڤی لە ڕووی گەرمنەکردنەوە)

ت-> دڵی بێهێز < ــ (+نێگەتیڤی لە ڕووی لێدانەوە)

کەواتە ئەو ئاوەڵناوانەی کە بەهۆی (بێ+کەتیگۆریی جیاواز)ەوە دروستدەبن سەرجەمیان (نەرێی) سیفاتە بنەڕەتییەکەی دەکات، بە شێوە جیاوازەکانیەوە. ئەوەی لێرەدا گرنگە بگوترێت هاتنی (بە، بێ) لە دروستکردنی وشەی نوێ لەگەڵ کەتیگۆرییە جیاوازەکان چاوەڕوانکراوە و تەنها پەیوەست نییە بە یەک جۆرە کەتیگۆرییەوە، بەڵام پێکەوەهاتنەکە زیاتر لەگەڵ کەتیگۆریی (ناو)دا دێت. بڕوانە (10):

10 -أ- بە + ناو ــ بە + ڕێز = بەڕێز.

ب- بێ + ناو ــ بێ + دڵ = بێدڵ

پ- بە + ڕەگ ــ بە + کوڵ = بەکوڵ

لە نموونەکانی (24) ئەوەمان بۆ ڕوندەبێتەوە کە دروسبوونی وشە بۆ ناو فەرهەنگ بەهۆی (بە، بێ)وە تەنها لەگەڵ ناوەکاندا زۆر چالاکن، بە ئەستەم وشە دەدۆزینەوە کە (بە، بێ+کەتیگۆریی جیاوازتر لە ناو) دروستبووبێت. هەروەها پێویستە ئاماژە بەوەیش بکەین، کە پێشناوی (بە) کاتێک لە پرۆسەیەکی مۆرفۆلۆژیی لە دروستبوونی وشەی نوێ ڕۆڵدەبینێت واتای (+چالاک) دەگەیەنێت، کە دوبارە لە فەرهەنگەوە دێتەناو ڕستەوە (++پۆزەتیڤ) دەگەیەنێت. بڕوانە (11):

11- من بە بەهێزیی دەگەڕێمەوە.

لە نموونەی (11) بنەڕەتی وشەکە (هێز)ە، دواتر لە پرۆسەیەکی مورفۆلۆژیی بووەتە (بەهێز)، دواتر هاتووەتە ناو ڕستەوە و واتای (++پۆزەتیڤ)ی گەیاندووە. هەروەها کاتێک لە ڕستەدا پێشناوی (بە) دەچێتە پێش (بێ) واتای (چالاککردنی نێگەتیڤ) دەگەیەنێت. بڕوانە (12):

12- من بە بێهێزیی دەگەڕێمەوە.

لە ڕستەی (12) دەبینین (بێهێز = نێگەتیڤی) پێشناوی (بە = +چالاک) کەواتە (بە بێهێزیی = چالاککردنی نێگەتیڤی). لە نموونەی (26) ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت کە پێشناوی (بە) واتای (چالاک) دەگەیەنێت، جا بە نەرێ بێت یان ئەرێ. کەواتە ئەوەی کۆتوبەندی پێکەوەهاتنەکان دروستدەکات (پێشناوەکانن لەگەڵ تەواوکەرەکانیان)، چونکە پێشناوێکی وەکو (بە) پێویستە تەواوکەرێك بەدوایدابێت کە (بوونی مادیی یان مەعنەویی) هەبێت. هەروەها پێشناوێکی وەکو (بێ) پێویستە تەواوکەرێك بەدوایدابێت (بوونی مادیی یان مەعنەویی) هەبێت، بۆ ئەوەی (نەرێی هەبوونیان بکات). بڕوانە (13):

13/أ- بە + جەرگ = بەجەرگ (جەرگ=بوونی مادیی، هێز = بوونی مەعنەویی)

ب- بە + هێز = بەهێز

پ- بێ + دڵ = + بێدڵ (بێدڵ = نەرێکردنی مادیی، بێئابڕوو = نەرێکردنی مەعنەویی)

ت- بێ + ئابڕوو = بێئابڕوو

2/1/2) ئەو فرێزانەی لە دوو کەرەستە و ئامرازی بەستن دروستدەبن:

فرێزەکان لە زمانی کوردییدا زۆربینەیان لە کەرەستەیەک یان زیاتر پێکدێن. جگە لە (فرێزە ناوییەکان) کە نیشانەی (+تایبەتی) هەبێت، چونکە ((ناوە تایبەتییەکان لە ڕستەدا لە جێکەوتەی فرێزی ناوی سادە دەردەکەون و هەمان گۆکردنیان هەیە، چونکە نیشانەی (+تایبەت)یان هەیە. یان ناوێکی گشتیی بەهۆی قورسایی‌خستنەسەرەوە لە جێکەوتەی ناوە تایبەتییەکاندا دادەنرێت، ڕۆڵی ناوە تایبەتییەکە دەبینێت)) (مەعروف، 2010، 43). بڕوانە (14):

14- أ - ئازاد چوو بۆ سلێمانیی.
تایبەت

ب . من ئازادم دیت.

پ . شێر ئاژەڵێکی گۆشتخۆرە.
قورسایی‌خستنەسەر

ت . خوێندکار دەبێت بخوێنێت.

لێکۆڵینەوەکە لێرەدا تەنها بۆ بەرچاوڕوونیی باسی لەو ناوە سادانە کردووە، کە لە ڕستەدا دەوری فرێز دەبینن، بەڵام لە ڕاستییدا ئامانجی لێکۆڵینەوەکە لەم بەشەدا پیشاندانی

چۆنیەتیی پێکەوەهاتنی فرێزە ناسادەکانە. هەروەها پیشاندانی ئەو کۆتوبەندانەی کە وادەکات کەتیگۆرییەک بەدوای کەتیگۆرییەکی ترەوە بێت، یان بە پێچەوانەوە پیشاندانی ئەو کۆتوبەندانەی کە وادەکات کەتیگۆرییەک نەتوانێت بەدوای کەتیگۆرییەکی تردا بێت، یاخود کەتیگۆرییە لە ئاستی (ستوونیی paradagmatic) کەتیگۆرییەکی تر دابنرێت.

1. ناو + مۆرفێمی بەستن + ئاوەڵناو

ناوەکان کاتێک ئاوەڵناوێکیان بەدوادادێت هەروا لەخۆوە نییە، بەڵکو بە شێوەیەکی سیستماتیکی ڕێکخراوە، هەندێک لە ئاوەڵناو هەیە تەنها لەگەڵ ناوێکدا دێت، هۆکارەکانیشی زۆرن، هەر پێکەوەهاتن و پێکەوەنەهاتنێکیش هۆکاری تایبەتی خۆی هەیە. لێکۆڵینەوەکە لێرەدا پێکەوەهاتنی (ناو+ئاوەڵناو) لەسەر ئەو بنەمایە ڕیزدەکات، کە هەر ئاوەڵناوێک تایبەتە بە (گرووپ و ناو و مەبەست و... هتد)ەوە.

ا- ناو + مۆرفێمی بەستن + ئاوەڵناوی تایبەت بە تەمەن و ڕەگەز: گرووپێک لە ئاوەڵناوەکان تایبەتن بە تەمەن و ڕەگەزێک ئەویش لەبەر چەند هۆکارێکن. بڕوانە (15):

15- <کچی قەیرە> <*کوڕی قەیرە>، <*پیاو قەیرەکە>، <*ژنی قەیرە>.

لە نموونەی (15) دەردەکەوێت (قەیرە = +تەمەنێکی کامڵ، +مێ، -شووکردن)، بەڵام ناتوانرێت بۆ (+نێر) بەکاربهێنرێت ئەگەر هاوتەمەنی (کچی قەیرە) بێت. لێکۆڵینەوەکە پێیوایە بەهۆی کۆمەڵی کوردەوارییەوەیە کە چوونەناوتەمەن بۆ پیاوان (بە کامڵبوون و نەمانی کەموکووڕیی) دادەنێت، بەڵام بۆ (+مێ) بەپێچەوانەوە بە (نەرێنیی) ناودەنێت. ئەمەیش هۆکاری ئەوەیە لە کۆمەڵی کوردەوارییدا هیچ کات بە یەکسانیی سەیری توخمی نێر و مێ نەکراوە. وەکو لە نموونەی (15) خرایەڕوو کە (قەیرە) ناتوانرێت بۆ (+شووکردن) بەکاربهێنرێت، چونکە هەندێك لە سیما واتاییەکانیان دژی یەکتر دەوەستن. ئەوەی لەم جۆرە پێکەوەهاتنانە کۆتوبەند دروستدەکات زیاتر کولتوور و دابونەریتی ئەو کۆمەڵەیە و تێڕوانینی جیاواز بۆ ڕەگەزەکان، بۆیە مەرج نییە لە کۆمەڵ و دابونەریتێکی تردا ئەم هاوکێشەیە ڕاستبێت.

ئاوەڵناوێکی تر وەردەگرین کە گوزارشت لە تەمەن دەکات و لەگەڵ چەند ناوێکدا دێت، ئەویش (ساوا)یە. بڕوانە (16):

16. ناو + ئاوەڵناوی (ساوا) ـ <منداڵی ساوا>، <بەرخی ساوا>، <کاری ساوا>، <گوێرەکەی ساو>. هتد...

<*جوجکی ساوا>، <*بێچووی ساوا>، <*مریشکی ساوا> و... هتد.

لە نموونەکانی (16) دەبینین (ساوا) لەگەڵ (منداڵ، بەرخ، کار، گوێرەکە) دێت، هۆکارەکەیشی ئەوەیە (ساوا) بۆ جیاکردنەوەی تەمەنێکە لە تەمەنێکی تر، کە دەگوترێت (منداڵی ساوا، کاری ساوا، بەرخی ساوا، گوێرەکەی ساوا) واتا (+تەمەنێکی کەم). کەواتە لێرەدا (ساوا) بۆیە هاونشینی ئەو ناوانەیە بۆ ئەوەی لای گوێگر و خوێنەر ڕوون بێت قسەکەر و نوسەر مەبەستی (+تەمەنێکی کەمە) بۆیە ئەگەر (ساوا) لەگەڵ ئەم ناوانە بەکارنەیەت، گوێگر ناتوانێت جیاوازییبکات و تێگەیشتنی تەواوی بۆ ڕوداوەکان هەبێت. ڕەنگە ئەوە لەلای گوێگر دروستببێت، کە بە مەبەستی (-کەم) بێت، چونکە لە نێوان سەرەتای تەمەنی هاتنەدنیا و گەورەبوونی (ساوا) جیاوازییەکە دروستدەکات، ئەو ناوانەی کە (ساوا)ی لەگەڵدا بەکاردێت دوای تەمەنێکی زۆر ناوێکی تری بۆ دانراوە بۆ جیاکردنەوەی تەمەنەکەی، بۆیە هەتا گەیشتنی بەو تەمەنەی کە بۆمان داناوە پێویستە (ساوا) بەکاربهێنرێت.

بەڵام ناکرێت (ساوا) لەگەڵ (جوجک، مریشک) بەکاربهێنرێت، هۆکارەکەیشی ئەوەیە (لەناو جوجکدا پێنەگەیشتووی) هەیە. ناشتوانرێت لەگەڵ (مریشک، کەڵەشێر) (ساوا) بەکاربهێنین، چونکە (لەناو مریشکدا پێگەیشتوویی) هەیە. بڕوانە (17):

17- جوجک = (+تەمەنێکی کەم)

ساوا = (+تەمەنێکی کەم)

جوچکی ساوا = (+تەمەنێکی کەم، +تەمەنکی کەم) ـ (هەڵئاوسانی واتا) بەهۆی خستنەڕووی نیشانە واتاییەکان لە ئاستی قووڵ (Deep Structure)ەوە بۆ ئاستی ڕووکەش (Surface Structure).

مریشک = (+تەمەنێکی زۆر)

کەڵەشێر = (+تەمەنێکی زۆر)

<* مریشکی ساوا> = (+پێگەیشتوو، -پێگەیشتوو) ـ پێچەوانەی واتا

<* کەڵەشێری ساوا> = (+پێگەیشتوو، - پێگەیشتوو) ـ پێچەوانەی واتا

<*جوچکی ساوا > = (+تەمەنێکی کەم، + تەمەنێکی کەم).

لە نموونەی (17)دا دەبینین (دوو وشە بەدوای یەکدا نایەن کە هەردووکیان ئاماژە بن بۆیەک تەمەنی دیاریکراو). لێکۆڵینەوەکە ئەم دیاردەیە بە (هەڵئاوسانی واتایی) ناودەنێت. هەروەها (ساوا) ناشتوانرێت لەگەڵ (مریشک، کەڵەشێر) بەکاربهێنرێت، چونکە (نیشانە واتاییەکانیان بۆ تەمەن) پێچەوانەی یەکترن. لێکۆڵینەوەکە ئەم دیاردەیە بە (پێچەوانەی واتا) ناودەبات. ئەوەی لێکۆڵینەوەکە مەبەستیەتی کۆتوبەندی پێکەوەهاتنەکان یان ڕێگەنەدانیان بۆ ئەوەی ئاوەڵناوەکانی تەمەن لەگەڵ ناوەکان پێکەوەبێن چەند هۆکارێکن لەوانە:

أ- هەندێك لە ناوەکان هەڵقوڵاوی (+تەمەنێکی زور، +تەمەنێکی کەم)ن، ناوەکان خۆیان بەشێکن لە تەمەن لەناو ناوەکەدا تەمەن هەیە. بڕوانە (18):

18 .أ - (مریشك، مانگا، مەڕ، بزن) = تەمەنێکی پێگەیشتوو

ب- هەندێك لە ناوەکان بۆ تەمەنە جیاوازەکانیان ناوی تایبەتی دانەنراوە. بڕوانە (19):

19- (گوێرەکە/، >گوێرەکەی ساوا<، /منداڵ/، >منداڵی ساوا<) = دیارینەکردنی ناو بەپێی تەمەن

2. ناو + مۆرفێمی بەستن، ئاوەڵناوی تایبەت بە شێوە و قەبارە:

ئەو ئاوەڵناوانەی کە تایبەتن بە شێوە و قەبارە مەرج نییە هەموویان لەگەڵ ناوەکاندا بێن، بەڵکو زۆربینەیان تایبەتن بە ناوێکی دیاریکراو، یان ڕەگەزێکی دیاریکراو. ناوەکان لەگەڵ ئاوەڵناوەکانیان بوون بە هاوڕێی یەکتر و لە ڕیزکرنێکی ئاسۆییدا هاتنیان چاوەڕوانکراوە. بڕوانە (20):

20. >مریشکی قەڵەو<، >*مریشکی ئەستوور<، >بەرخی قەڵەو<، >*بەرخی ئەستوور<، >*ماسیی قەڵەو<، >ماسیی ئەستوور<، >ماری ئەستوور<، >*ماری قەڵەو<،>پیاوی کەتە<، >*ژنی کەتە<، >*پیاوی پانوپۆڕ<، >ژنی پانوپۆڕ<، >شوتیی خڕ<، > شوتیی درێژ<، >*شوتیی چوارگۆشە< و... هتد.

جگە لەو نموونانە چەندیین نموونەی تر هەن، کە هاتنی ئاوەڵناوەکانیان دوابەدوای ناوەکانیان چاوەڕوانکراوە، بەڵام لێکۆڵینەوەکە بە پێویستی نازانێت بیانخاتەڕوو، تەنها نموونەکانی (20) شیدەکەینەوە، پێیوایە زۆربینەی جار سروشتی شێوەی دروستبوونیان هۆکاری یەکەمە بۆ ئەوەی ئاوەڵناوێکی تایبەت بە شێوە و قەبارە لەگەڵ ناوێکدا بێت. لە نموونەکانی (20) دەبینین >مریشکی قەڵەو<، >بەرخی قەڵەو<، >ماری ئەستوور<، >ماسیی ئەستوور<، >*ماسیی قەڵەو< لێرەدا ئەوەی پێکەوەهاتنی ئاوەڵناوەکە لەگەڵ ناوەکە کۆتوبەنددەکات (سروشتی شێوەی دروستبوونیانە)، چونکە /ماسیی/ و /مار/ و هاوشێوەکانیان قەڵەویی کاریگەریی لەسەر شێوەکەی هەیە، یەکەم گۆڕانکاریی /قەڵەو/ی لەسەر شێوەی ئەم گیاندارانە گۆڕینی /باریکیی/ بۆ /ئەستوور/ یەکەم گۆڕانکاریی /لاواز/ی گۆڕینی شێوەی /قەڵەو/ بۆ /باریکیی/ بۆیە لەناو (ئەستووریی) (قەڵەویی) و لە ناوی (باریک)دا (-قەڵەویی) هەیە، بەڵام دەکرێت ئەو پرسیارە بکەین بۆ /ئەستوور و باریک/ لەگەڵ ناوەکانی /مریشک و بەرخ/ و هاوشێوەکانیان نایەت؟ چونکە سروشتی دروستبوونیان بەو شێوەیە نییە کە /قەڵەوبوون/ یان /-قەڵەویی/ کاریگەریی لەسەر (ئەستووریی و باریکییان) هەبێت.

هەر لە نموونەکانی (20)دا >شوتیی خڕ<، >شوتیی درێژ<، >*شوتیی چوارگۆشە< وەکو دەبینین ئاوەڵناوەکانی /خڕ، درێژ/ لەگەڵ /شوتیی/دا دێت، بەڵام ئاوەڵناوی /چوارگۆشە/ لەگەڵیاندا نایەت. لە وەڵامدا دەپرسین ئایا /شوتیی/ جگە لە /خڕ و درێژ/ شێوەی تری هەیە؟ بێگومان نەخێر، بۆیە هاتنی هەر شێوەیەکی تر لەگەڵ /شوتیی/ لادان و شکاندنی کۆتوبەندەکانی لێدەکەوێتەوە. ئەمە ڕەنگە بە تێپەڕبوونی کات و پێشکەوتن ئەم پێکەوەهاتنانە لە نادروستییەوە بگۆڕێن بۆ دروست.

3. ناو + مۆرفێمی بەستن + ئاوەڵناوی تام:

تامی خواردنەکان کە مرۆڤ هەستیانپێدەکات هەریەک تایبەتمەندییەکی خۆی هەیە، هەندێک لە خواردنەکان هەر بە ناوهێنانی تامەکەی ناوی خواردنەکەمان دێتەوەیاد، چونکە هیچ خواردنێکی تر نییە هەمان تام بدات. بڕوانە (21):

21- /مێخۆش/ ـ >بیبەری مێخۆش<
> هەناری مێخۆش<
>*سێوی مێخۆش<
> *چای توند<

ب-/ سوێرکراو/ ـ >بیبەری سوێرکراو<
>خەیاری سوێرکراو<
> ترۆزیی سوێرکراو<

پ - /توند/ ـ >بیبەری توند<
>ماسیی توند.<
> چێشتی توند.<

لە نموونەکانی (21) دەبینین هیچ خواردن و میوەیەک جگە لە (بیبەر و هەنار) ناتوانرێت ئاوەڵناوی /مێخۆش/ بەدوایدابێت، چونکە /مێخۆش/ تایبەتە بەو خواردنانەی کە لە نێوان دوو تامە سەرەکییەکە تامێکی تری هاوبەش هەیە، لە /بیبەر/ لە نێوان /توند و شیرین/ لە /هەنار/ لە نێوان /ترش و شرین/ واتا ئەو تامەیە لە تێکەڵەی دوو تامی سەرەکیی دروستبووە، بەڵام /*سێوی مێخۆش/ ڕێگەپێدراو نییە، چونکە /سێو/ جگە لە /شیرین و ترش/ تامێکی تری نییە. کەواتە کۆتوبەندی هاتنەکە بەهۆی بوونی تامێک لە نێوان دوو تامی سەرەکییدا، ئەو خواردن و میوانەی ئەم تایبەتمەندییەیان نییە پێکەوەهاتنەکەیان نادروست دەبێت.

هەروەها لە ئاوەڵناوی /سوێرکراو/ تێبینیی ئەوە دەکەین کە ئاوەڵناوەکە تایبەتە بەو خواردنانەی کە توانای سوێربوونیان هەیە، وەکو /بیبەر، خەیار، ترۆزیی/ بۆیە >*تەماتەی سوێرکراو< ڕێگەپێنادرێت. لێرەدا بۆمان ڕوندەبێتەوە هەندێک ئاوەڵناو لەگەڵ ناوەکاندا بەهۆی /توانا/ی ناوەکەوەیە، ئایا ئەو سیفاتەی دەدرێتەپاڵ ناوەکە لە توانای ناوەکەدا هەیە، یان

ڕێگەپێدراو نییە. کەواتە ئەوەی کۆتوبەندی پێکەوەهاتنەکە دروستدەکات توانای ئەو مادانەیە کە لە بتەڕەتدا هەڵگری زیاتر لە تامێکە. تیکەڵبوونی دوو تامی سەرەکیی هۆکاری سەرەکیی هاتنی ئاوەڵناوێکی تام_جیاوازی وەکو (مێخۆش)ە، یان توانای ئەو مادانەیە بۆ ئەوەی ببێتە هەڵگری ئەو تامە، وەکو (خەیاری سوێرکراو، زەیتونی سوێرکراو). هەروەها هەندێك جار گواستەوەی نیشانە واتاییەکان بەهۆی بەکارهێنانی مادەیەک لەگەڵ مادەیەکی تر دەگوازرێنەوە، وەکو لە نموونەکانێ (21)دا دەبینین، کە /چێشتی توند، ماسیی توند/ بەهۆی تێکەڵبوونەوە سیفاتی /بیبەر/ گوازراوەتەوە ناو ئەم خواردنانە، هۆکاری سەرەکیی پێکەوەهاتنەکەیشیان بەکارهێنانیانە لەگەڵ یەکتر، بۆیە ناتوارێت /* چای توند/ واتادروست بێت، ئەمیش تایبەتە بە کۆمەڵی کوردیی، ڕەنگە لە کولتوورێکی تر ئەم دروستەیە زۆر ئاسایی بێت، ((چونکە بەهۆی بەکارنەهێنان لە فەرهەنگدا تۆمارنەکراون، پێکەوەهاتنەکانیشیان هەر لە فەرهەنگدا ڕوندەبێتەوە)) (سەعید، 2015، 70). بۆیە ئەوە فەرهەنگە وادەکات بەدوایەکداهاتنی کەرەستەکان چۆن بێت، ئایا پێکەوەهاتنەکان ڕێگەپێدراوە ، یان بە پێچەوانەوە. هەروەها ئەو ئاوەڵناوانەی کە نیشانە واتاییەکانیان لە ئاستی ڕووکەشدا لە دروستەی فرێزەکەدا ڕەنگدەداتەوە، واتاگونجاوە و ڕێگەیان پێنادرێت، لێکۆڵینەوەکە بە (هەڵئاوسانی واتایی) ناویدەبات، کاتێک یەکێک لە نیشانە واتاییە سەرەکییەکانی لەناو فرێزەکەدا زەقدەکرێتەوە. بڕوانە (22):

22- >*خوێ سوێر<

> *شیلەی شیرین <

> *بەفری سارد<

لە نموونەکانی (22) دەبینین نیشانە واتاییە سەرەکییەکان زەقکراونەتەوە و هێنراونەتە ئاستی ڕووکەش، بۆیە واتانادروستیی لێکەوتووەتەوە، چونکە لەناو (خوێ)دا (سوێریی) هەیە، لەناو (شیلە)دا (شیرینیی) هەیە، لەناو (بەفر)دا (ساردیی) هەیە. بۆیە هەر تاکێکی فەرهەنگپێگەیشتوو دەزانێت ئەم نیشانە واتاییانە بەشێکی سەرەکیین لە ناوەکان و بەبێ درکاندنی سیفاتەکانیان هەست بە ئەو نیشانە واتاییانە دەکرێت. نیشانە واتاییەکان کاتێک لەگەڵ ناوەکانیان دێن کە مەبەستمان جیاکردنەوە بێت، ئەگەر سیفاتی زیاتری نەبوو لەو بوارەدا پێویست بە نوسینی ناکات. بڕوانە (23):

23- >ئەزبەریدی شیرین<

>ئەزبەریدی ترش<

لە نموونەکانی (23) ڕوندەبێتەوە کە هاتنی سیفاتەکان لەگەڵ ناوەکانیاندا بە مەبەستی جیاکردنەوەی سیفاتێکە لە سیفاتێکی تر لە هەمان بواردا، وەکو دەزانین >ئەزبەریدی شیرین< هەیە، لەگەڵ ئەوەیشدا >ئەزبەریدی ترش< و چەندیین تامی تر هەیە، بەڵام ناکرێت بڵێین >*خوێی سوێر< چونکە جیاوازیی و جیاکردنەوە لەو ناوانە ناکرێت کە (یەک تام، یەک ڕەنگ، یەک شێوە و... هتد)یان هەیە. کەواتە کۆتوبەندی پێکەوەهاتنی ناوەکان لەگەڵ نیشانە واتایەکانیان لەسەر بنەمای جیاوازییە لە هەمان بواردا.

4. ناو + مۆرفیمی بەستن + ئەو ئاوەڵناوانەی توخم پیشاندەدەن:

لە فەرهەنگی ئاوەزیی قسەکەرانی هەر زمانێکدا وشەکان بە کۆمەڵێک زانیارییەوە هەڵگیراون، کاتێک قسەکەر دەیەوێت دەربڕینەکانی بۆ گوێگر بنێرێت، یان نوسەر دەیەوێت دەربڕینەکانی لە شێوەی وشەدا بخاتە بەردەم خوێنەر، وشەکان نیشانە واتاییەکانیانی لێدەرناهێنرێت، ناخرێتە بەردەم گوێگر و خوێنەر، چونکە لەلای گوێگر و خوێنەر وشەکان هەموویان خاوەنی سیفاتێکن بەبێ خستنەڕوویان هەستپێدەکەن، ناوی مرۆڤ و گیاندارانیش بە هەمان شێوە بە ناوهێنانیان توخمەکانیان دەزانرێت، مەگەر ئەو ناوانەی کە توخمەکانیان لە فەرهەنگدا دیارینەکراون، ئەو ناوانە پێویستە بەدوایاندا (نێر، مێ) بێت، بۆ ئەوەی بۆمان ڕونببێتەوە. بڕوانە (24):

24. >کۆتری نێر<، >کۆتری مێ<،> کەروێشکی نێر<،>کەروێشکی مێ<، >قەلی نێر<، >قەلی مێ<،> شەکی نێر<، >شەکی مێ<، >کاوری مێ<، >کاوری نێر<، >گیسکی نێر<، >گیسکی مێ<، >بەرخی نێر<، >بەرخی مێ<

. >*مریشکی مێ<، >*کەڵەشێری نێر<، >*یەکانەی نێر<، >*مالۆسی مێ<، >*گای نێر<

جگە لەم نموونانە چەندیین نموونەی تر هەن، کە ئاماژە بە جیاکردنەوە و جیانەکردنەوەی توخمەکان دەکەن، ئەوەی گرنگە لێرەدا ئاماژەی بۆ بکرێت، هەندێک ناو هەیە لەگەڵ هەڵچوونی تەمەنی و کامڵبوونی /+توخم/ دەچێتە ناو ناوەکەیەوە، واتا تەمەن هەندێک جار هۆکاری سەرەکیی دیاریکردنی توخمە. بڕوانە (25):

25 ا- بەرخ /+ تەمەنێکی کەم/ ـ دیارینەکردنی توخم >بەرخی نێ< ، >بەرخی مێ<

ب- کاوڕ /+تەمەنێکی کەم/ ـ دیارینەکردنی توخم >کاوڕی نێر<، >کاوڕە مێ<

پ- شەک /+تەمەنێکی مامناوەند/ ـ دیارینەکردنی توخم >شەکی نێر<، >شەکی مێ<

ت- مەڕ /+تەمەنێکی زۆر/ ـ دیاریکردنی توخم >*مەڕی مێ<

ج- بەران /+تەمەنێکی زۆر/ ـ دیاریکردنی توخم >*بەرانی نێر<

چ- کار /+تەمەنێکی کەم/ ـ دیارینەکردنی توخم >کاری نێر<،> کاری مێ<

خ- گیسک /+تەمەنێکی کەم/ ـ دیاریکردنی توخم >گیسکە نێر<، >گیسکە مێ<

د- توشتیر /+تەمەنێکی مامناوەند/ ـ دیاریکرنێ توخم >*توشتیری مێ<، >*توشتیری نێر<

ر- بزن /+تەمەنێکی تەواو/ ـ دیاریکردنی توخم >*بزنی مێ<

ڕ- نێریی (تەگە) /+تەمەنێکی تەواو/ - دیاریکردنی توخم >*نێریی نێر، *تەگەی نێر<

لە نموونەکانی (25)دا دەبینین (بەرخ، کاوڕ، شەک، کاوڕ، کار، گیسک) بەهۆی (-تەمەنی زۆر)ەوە توخمەکانیان بۆ /نێر و مێ/ جیانەکراونەتەوە، بۆیە لەدوایانەوە (+نێر، +مێ) واتادروستە. بە پێچەوانەوە ئەگەر (+نێر، +مێ) بەدوای ئەو ناوانە نەیەت کە توخمەکانیان دیارینەکراوە لێڵیی دێتەئاراوە، چونکە بەرانبەر نازانێت مەبەستی قسەکەر (+مێ، +نێر)ە. بڕوانە (26):

26- بەرخەکە بهێنە.

.کاوڕەکە بهێنە.

. شەکەکە بهێنە.

لێڵیی واتایی (Semantic Ambiguity گوێگر بەهۆی دیارینەکردنی توخمەوە.

.کارەکە بهێنە.

.گیسکەکە بهێنە.

بەڵام بە پێچەوانەوە ناوەکانی (مەڕ، بزن، بەران، نێریی، تەگە، توشتیر) بەهۆی (+تەمەنێکی تەواو) توخمەکانی جیاکراونەتەوە و بەشێکی سەرەکیین لە واتای ناوەکە، ئەهەش هۆکاری سەرەکیی پێکەوەنەهاتنی توخمەکانە لە تەنیشتی ناوەکانیان. هەروەها لە ناخی ناوەکاندا توخمەکان هەن، بۆیە گوێگر و خوێنەر بەبێ دانەپاڵی (+نێر، +مێ) لە لایەن قسەکەرەوە توخمەکانیان جیادەکاتەوە. خستنەپاڵ و بەدوایەکداهاتنی توخمەکان بەدوای ناوەکان (ناواتایی) لێدەکەوێتەوە. بڕوانە (27):

27.*مەڕی مێ

. *بزنی مێ

. *بەرانی نێر واتاناڕاست بەهۆی دیاریکردنی توخم لەناو ناوەکەدا (هەڵئاوسانی واتایی)

. *نێریی (تەگە)ی نێر

. *توشتیری مێ

لێرەدا کۆتوبەندی پێکەوەهاتنەکە ئەو جیاکردنەوەی توخمەکان دروستیدەکات، ئەگەر توخمەکان جیاکرابێتنەوە پێکەوەهاتنی ناوەکان لەگەڵ (+نێر، +مێ) بە هیچ شێوەیەک ڕونادات، بە پێچەوانەوە ئەگەر توخمەکان جیانەکرابێتنەوە هاتنی توخمەکان لەگەڵ ناوەکان مەرجە پێکەوەبێت، کەواتە کۆتوبەندی پێکەوەهاتنی توخمەکان لەگەڵ ناوەکان دەگەڕێتەوە بۆ نیشانەکردن و نیشانەنەکردنی توخمەکان لەگەڵ ناوەکان. لێکۆڵینەوەکە پێیوایە بوونی چەند ناوێک بۆ یەک جۆر (ڕەگەز) بەهۆی مامەڵەکردنی زۆر و بەریەککەوتنی ئەو کۆمەڵەیە لەگەڵ ئەو گیاندار و کەرەستانە، ئەمە بۆ زمانی کوردیی، ڕەنگە لە ناوچە عەرەبییەکان ئەم هاوکێشەیە بۆ ئاژەڵێکی وەکو (حوشتر/وشتر) ڕاستبێت.

5. ناو + مۆرفێمی بەستن + ئاوەڵناوی ڕەنگ

ڕەنگەکان ئەگەر تایبەتنەکرێن بە ناوەکانەوە، واتا لە ناوەکانەوە ڕەنگەکان هەڵنەگوێزرێن ئەوە ژمارەیان لە پەنجەکانی دەست کەمترن، بەڵام زۆر جار ناوەکان بەهۆی ڕەنگەکانیانەوە خۆیان دەبنە جۆرێک لە ڕەنگ. بڕوانە (28):

28. /سابوون/ ـ /سابوونی / >کۆتری سابوونیی< تایبەتە بە کۆتر

/نەوت / ـ /نەوتیی/ >سەیارەی نەوتیی<،> ئەلەمنیۆمی نەوتیی< تایبەت نییە بە ناوێکی دیاریکراوەوە.

/ خەنە / ـ /خەنەیی/ >کراسی خەنەیی<، >سەرپۆشی خەنەیی< تایبەت نییە بە ناوێکی دیاریکراوەوە

/زەیتون/ - /زەیتونیی/ >سەیارەی زەیتونیی<، >بۆیاخی زەیتونیی< تایبەت نییە بە ناوێکی دیاریکراوەوە.

لە نموونەکانی (28) دەبینین ڕەنگێکی زۆرمان هەیە لە بنەڕەتدا ناو بووە، دواتر بووە بە ڕەنگ بەهۆی ئەوەی تایبەتبووە بەو کەرەستەیە، هەروەها هەندێك لە ناوەکان بەهۆی ئەوەی لە سکی ڕەنگەکانەوە سەرچاوەیانگرتووە، ناتوانرێت ڕەنگەکە لەگەڵ ناوەکەدا بەکاربهێنرێت. بڕوانە (29):

29. >*سەوزەی سەوز<

> سەوزەی زەردەوەبوو<

> *سوراوی سوور<

> سوراوی مۆر<

>سوراوی پەمەیی<

> *زەردێنەی زەرد<

هەندێك لە پێکەوەهاتنەکانی وەکو >*سەوزەی سەوز<، >*سوراوی سوور<، >*سپیاوی سپیی<، >*زەردێنەی زەرد< واتاناڕستن، چونکە ئەم ناوانە لە ناوی ڕەنگەکانەوە سەرچاوەیانگرتووە، لە ناخی ڕەنگەکانەوە هەڵگوێزراون، ناوەکان یەکسانن بە ڕەنگەکان، چونکە لە بنەڕەتدا /سەوزە/ = /سەوزیی/، /سوراو/ = سووریی/، /زەردێنە/ = /زەردیی/، /سپیاو/ = /سپێتیی/ ئەمە وەکو جۆری ڕەنگەکانیان، بەڵام کە دەڵێین >سەوزەی زەرد< دروستە، چونکە دەشێت سەوزە ڕەنگی زەردبێت، /سوراویی مۆر<، >سوراوی پەمەیی< دەکرێت سوراو

جگە لە ڕەنگی (سوور) ڕەنگێ تریشی هەبێت. کەواتە کۆتوبەندی پێکەوەهاتنی ڕەنگەکان لەگەڵ ناوەکان لەسەر بنەمای جیاوازییە، ئەگەر هەر ناوێک تەنها یەک ڕەنگی هەبێت و لە ناخی ڕەنگەکەوە هەڵگوێزرابێت یان هەڵنەگوێزرابێت ڕێگەی پێنادرێت، بەڵام ناوەکە لە ڕەنگێک زیاتری هەبێت ڕێگە بە پێکەوەهاتنەکان دەدرێت جگە لەو ناوانەی کە لە ڕەنگەکانەوە هەڵگوێزراون. بڕوانە (30):

30.>*سەوزەی سەوز< ـ (+هەڵگوێزان لە ناوی ڕەنگ، +بوونی ڕەنگی تر، +سەوز ڕەنگی بنەڕەت)

< سەوزەی زەرد< ـ (-هەڵگوێزران لە ناوی ڕەنگ، +بوونی ڕەنگی تر، -زەردی ڕەنگی بنەڕەت)

< *بەفری سپیی< ـ (-هەڵگوێزران لە ناوی ڕەنگ، - بوونی ڕەنگی تر، +سپیی ڕەنگی بنەڕەت)

لە نموونەکانی (30) کە دەڵێین (سەوزە) گوێگر دەزانێت ڕەنگەکەی (سەوزە)، بەڵام کە دەڵێین >سەوزەی زەرد< مەبەستمان جیاوازییکردنە، چونکە دەکرێت (سەوزە) ڕەنگی بگۆڕێت بۆ (زەرد) ، بەڵام ناکرێت بگوترێت (بەفری سپیی)، چونکە هەموو تاکێکی پێگەیشتوو دەزانێت (بەفر) جگە لە (سپیی) ڕەنگی تری نییە. هاتنی ڕەنگەکان بە مەبەستی جیاکردنەوەیە، جیاکردنەوەیش لە شتێکدا دەکرێت لە یەکێک زیاتربێت.

(3/1//2) ڕادە + ناو:

لە زۆربەی زمانەکانی دنیادا ڕادە لەگەڵ ئەو ناوانەدا دێت کە پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆیان پێکەوە هەیە، زیاتر هاتنی ڕادە لەگەڵ ناوەکان لەسەر بنەمای بەکارهێنانە، یان لەسەر بنەمای توانای ئەو ناوەیە بۆ ئەو ڕادەیە، وەکو (توانای کەرتبوون، توانای پارچەپارچەبوون، وردبوونەوە و بچوکبوونەوە) ((بەڵام مەرج نییە پێکەوەهاتنی ڕادە لەگەڵ ناوەکان هەر لەسەر ئەم بنەمایە بێت، زۆربینەی ڕادەکان لەگەڵ ناوی ژمێردراو نەژمێردراو دێن بڕوانە (31)

31. >قاژێک کەرە<، >پارچەیەک کەرە<، >دوو پارچە کەرە<، >کیلۆیەک کەرە < ــ (+توانای قاژبوون و پارچەبوون، +توانای پێوانە بە کێش)

>پارچەیەک زەوی<، >دۆنمێک زەوی<، >دوو دۆنم زەوی< ــ (+توانای پارچەبوون، +توانای پێوانە بە مەتر)

>پارچەیەك گۆشت<، >مەنجەڵێك گۆشت<، >کیلۆیەک گۆشت< ـ (+توانای پارچەبوون، +توانای پێوانە بە کەرەستەی جیاواز، + توانای پێوانە بە کێش)

. >پارچەیەک مۆسیقا<، >پارچەشیعرێك<، >*مەترێك مۆسیقا<، >*کیلۆیەک مۆسیقا< ـ (+توانای پارچەبوون، - کەرتبوون، - توانای پێوانە بە کێش)

لە نموونەکانی (31) دەبینین (ڕادە)کان بەپێی سروشتی ئەو ناوانە دەگۆڕێن، واتا ئەوە ناوەکەیە کۆتوبەندی پێکەوەهاتنەکە دروستدەکات، وەکو دەبینین هەموو ئەو ناوانە کە (+توانای پارچەپارچەبوون)ی هەیە دەتوانرێت (پارچە)ی بخرێتە پێش، ئەوانەیشی (دەکێشرێن و دەپێورێن) دەتوانرێت (ڕادەکانی کێشانە و پێوانە)یان لەگەڵدا بەکاربهێنرێت. لێکۆڵینەوەکە پێیوایە لە نموونەکانی (31) ناتوانرێت ئەو کۆتوبەندانە شیبکرێتەوە لەگەڵ (مۆسیقا، شیعر) ڕادەی (پارچە) بەکاردەهێنرێت و (کەرت) بەکارناهێنرێت.

هەندێک لە ناوەکان لەگەڵ (ڕادەکان) بەپێی بەکارهێنانیان لە لایەن مرۆڤەوە، بڕوانە (32):

32- ا- < مشتێک گەنم <

ب-> ڕیەیەک گەنم <

پ- >تەنەکەیەک گەنم>

ت-> قزناخێک گەنم>

ج- >فەردەیەک گەنم < بەکارهێنانی (مادەکە لە لایەن مرۆڤەوە بەو ڕادانە)

چ- >تەغارێك گەنم>

خ- >تەنێک گەنم <

دەتوانرێت لەپێش (ڕادە)کانەوە ژمارەی ڕادەکەیش لەگەڵیدا بەکاربهێنرێت. بڕوانە (33):

33 /ا- >دوو قەترە ئاو>

ب- >دوو پەرداخ ئاو> بەکارهێنانی (مادەکە لە لایەن مرۆڤەوە بەو ڕادانە)

پ-> دوو سوراحێ ئاو>

ت-> دوو تەنکەر ئاو>

ئەنجامەکان

1- زانیاریی فەرهەنگی ئاوەزی کلیلی دەربڕینەکانن لەلایەن قسەکەرەوە ، مرۆڤ لەمنداڵییەوە وردەوردە هەوڵی دەوڵەمەندکردنی دەدات،بەتێپەڕبوونی کات دەتوانێت جیاکاری لە نێوان کەرەستەکان بکات ، ئەمیش هۆکاری سەرەکی پێکەوەهاتنەکانی وشەو فرێزەکانن لەگەڵ یەکدیدا.

2- دەربڕینە ئازادەکان سنورێکی فراوانیان هەیە لە دەربڕیندا ، بەڵام ئازادییەکەیان بێسنور نییە بەڵکو سنوردارە ،بەبەراورد بە دەربڕینەچەسپاوەکان کۆتوبەندەکانیان شلن ،

نیشانەواتاییەکانی کەرەستە بەیەکەوەهاتووەکان بڕیار لە ڕێژەی ئازادییەکەیان دەدەن.

3- دەربڕینەچەسپاوەکان بەهۆی (بەبەردبوونیانەوە) کۆتوبەندێکی توندیان لەسەرە ، زۆر بەکەمی ڕێگە بە شوێنگرەوەی کەتیگۆرییەك دەدرێت لەلایەن کەتیگۆرییەکی ترەوە ، ئەویش بەهۆی چەند هۆکارێکی وەك (بەکارهێنانی دەربڕینەکە بەدرێژایی مێژوو ، بوونی هاوبەشی سیفاتێك لەنێوان کەرەستەی بنەڕەتی و خوازراودا وەك (میتافۆڕ) وە چەندین هۆکاری تر.

4- کۆتوبەندەکان زیاتر لەنێو کۆمەڵەوشەدا لەئاستی فرێزدا بەدەردەکەوێت ، کۆتوبەندەکانیش بەهۆی چەند هۆکارێکەوە دروستبوون لەوانە (ئاین ،کلتور ، ڕێز، زەقکردنەوەی یەکێك لەنیشانەواتاییەکان ،...هتد)

لیستی سەرچاوەکان:

سەرچاوەکان بەزمانی کوردی

کتێب:

1 - ئەحمەد ، بیستوون حەسەن (2012) کۆمەڵە وشە و پیکەوەهاتن لەزمانی کوردیدأ ،چاپچانەی لەریا.

2 - حسەین ، شیلان عومەر ،2012، پەیوەندی سینتاکس و سیمانتیك لەزمانی کوردیدا ، چاپخانەی کارۆ.

3- دزەیی ، عەبدولواحێد موشیر ، 2006 ، واتاسازی ، چاپی یەکەم ، چاپخانەی خانی

4 مەعروف ، عەبدولجەبار مستەفا (2020) لێکۆلینەوە -فەتاح، محەمەد مەعروف، 2010،لێکۆڵینەوەزمانەوانییەکان ، چاپی یەکەم /چاپخانەی ڕۆژهەڵات /هەولێر

5 - فەتاح ، محەمەد مەعروف ، زمانەوانی (2011) ، چاپی سێیەم ، چاپخانەی حاجی هاشم / هەولێر.

6- لەفەرهەنگ و سینتاکسی کوردی ،چاپی یەکەم ، چاپخانەی سارا

7 - مەحوی و قادر و حوسێن ، محەمەد، کاروان عومەر ، شیلان عومەر ، (2010) دروستەی کردار بنەماو دیاردە / زانکۆی سلێمانی

نامە زانکۆییەکان:

8 - حەسەن ، فەرهاد تۆفیق (2010) پەیوەندییەسیمانتیکیەکان و هەندێ دیاردەی واتایی لەزمانی کوردیدا /نامەی ماستەر /زانکۆی سلێمانی

9 - سەعید ، ڕۆژین ئەحمەد ،(2021) کوتشکتندن و مەبەشتێن ئەوێ یین پراگماتیکی د زمانێ شعرێدا ، زانکۆی دهۆك .

10 - سةعید ، سازان زاهیر (2019) نواندنی سینتاکسی لە زمانی کوردیدا ، نامەی دکتۆرا / زانکۆی سلێمانی.

گۆڤار

11 - ئەحمەد ، بێستون حەسەن (2012)ڕێکەوتنی نێوان بکەرو کردار لەڕووی ژمارەوە لە زمانی کوردیدا ، گۆڤاری زانکۆی سلێمانی

12 - بابان ، عبداللە عەزیز محمد ،2019 ، هەندێ لایەنی دیاردەی واتایی هاوڕێیەتی لەزماندا ،گۆڤاری زانکۆی دهۆك.

زمانی ئینگلیزی

13- Dlnya Muhammad Ahmad (2011) Adverb – Adjective Collocation in English, Koya University.

14-Jaff, Daban, Q,(2013) Collocation English Language, Koya University

15-Michael McCarthy Felicity o,Dell(2005), English Collocation in use ,Cambridge University, Press Cambridge.

16- Oden, G.C (1978) Semantic Constraints and Jugged Preference for interpretation of ambiguous sentences.

17-Yuanwen Lu (2017) A Corpus Study of Collocation in Chinese English, New York.